

Prestíž a autorita filozofie v živote spoločnosti i jednotlivých ľudí závisia predovšetkým od kvality práce filozofov. Ak má filozofia preniknúť k človeku, vplývať na jeho vedomie, myslenie, konanie — musí sa obsahovo, ale aj svojou formou i metódami prieniku k ľuďom — „poludštiť“, dokázať ľuďom ľudsky oslovit'. Z vlastných nedostatkov a hriechov filozofie pripomeňme aspoň tie najtypickejšie. Je to ešte stále pretrvávajúci sklon filozofickej aktivity narcisticky sa obracať k sebe samej, pohybovať sa vo vlastnom filozofickom svete, vo vlastnom kategoriálnom pojmovom aparáte. Preto neraz chceme vnášať filozofiu do života a hláv ľudí, namiesto, aby sme vychádzali z reálnych filozofických problémov ich života a praxe a s nimi spojeného prirodzeného filozofovania ľudí a toto spojenie filozoficky kultivovali. Venujeme malú pozornosť konfrontácii teoretickej filozofie s reálnou filozofiou života a praxe, filozofickému ozrejmeniu ekonomických, sociálnych, politických, kultúrnych a ďalších zásadných problémov života spoločnosti a ľudí, zákonite vedie k nebezpečeniu rastu prejavov akademizmu, dogmatizmu, scholastického teoretizovania vo filozofickej aktivite. Často venujeme viac pozornosti vytváraniu želaného ideologického sveta ako analýze reálneho, konkrétneho, mnohostranného a protirečivého sveta a praxe. Cez prizmu želaného sveta hodnotíme reálny svet. Ako keby sme občas zabudli, že objektívny svet s jeho reálnymi filozofickými problémami je východiskom, korektorom i zmyslom a cieľom teoretického filozofického kategoriálno-pojmového sveta. Nejde nám o to, brojiť proti potrebným výskumom imanentných filozofických otázok, vráťame analýzy a prehodnocovania dejín filozofie v záujme kultivovania filozofickej historickej pamäti, rozvoja filozofie ako uceleného, vnútorne štrukturovaného teoretického systému s harmonickou vyváženosťou všetkých jej súčastí a funkcií. Bez týchto výskumov, ktoré priniesli mnoho dôležitých výsledkov, nemožno rozvíjať filozofiu a plniť na úrovni jej funkcie vzhľadom na spoločnosť. Ide nám o to, aby sme nezastali len, či predovšetkým, pri týchto aktivitách, aby sme neboli príliš zahľadení do minulosti a hlboko ponorení do filozofických abstrakcií vzdialených od reálneho života a praxe. Odtrhnutie od skutočnosti sa odrazilo vo filozofii aj prostredníctvom svojrázneho metodologického „seba zdôraznenia“. „Táto tendencia“ — ako upozornil s. Jakovlev — „sa výrazne prejavila v deformovanej interpretácii a aplikácii Leninovho učenia o poznávaní pravdy — od živého nazerania k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi. Z Leninovej metodologickej koncepcie sa prakticky odstránila tá časť, ktorá poukazovala na nevyhnutnosť zameriavať sa v priebehu teoretického poznávania neustále na reálny objekt“ [1].

S touto tendenciou ide ruka v ruku i iná tendencia — „skĺzavanie“ k empirizmu a popisu. Publikovalo sa mnoho filozofických prác i prác z iných odborov spoločenských vied, ktoré sa zaoberali pozorovanými faktmi, či rôznymi udalosťami bez toho, aby ich teoreticky vysvetľovali (1). Preto podčiarkujeme organické spájanie teoreticko-metodologických filozofických aktivít s aktivitami zameranými na živé filozofické problémy života a praxe, vedy a techniky, umenia atď. Nemožno podceňiť, ale plne využiť filozofický obsah aj v nefilozofických formách ľudského intelektu (vedy, umenia, politiky a pod.).

Kritizovať však treba nielen odtrhnutosť filozofickej aktivity od filozofických problémov života, ale aj pseudospojenie filozofie so životom, prístup k aktuálnym problémom života a praxe, v ktorom sa stráca ich koncepčné filozofické objasnenie, zvýznamnenie, ozrejmienie vo vzťahu k veľkým, „večným“ filozofickým otázkam. Sklony k akademizmu nemožno prekonať nefilozofickou aktivitou pri riešení problémov života a praxe. Treba otvorene povedať, že naša filozofia, aj keď získala dosť rozumu a mala čo rozumné i kritické povedať praxi, málokedy k tomu našla a nachádza zodpovedajúcu odvahu. Viac sa praxi prispôbovala, komentovala ju a apologeticky zdôvodňovala, než kriticky analyzovala. Filozofia sa ťažko oslobodí od tejto slabiny, ak neprekoná strach dotknúť sa problémov, ktoré — ako na to upozornil tajomník ÚV KSSZ s. A. Jakovlev — „sa ešte nestali súčasťou politických uznesení a voči posledným bude zostávať na úrovni komentátorstva“. Samozrejme, ak sa neprekoná aj nebezpečie „trestu“ za otvorenú adresnú kritiku voči praxi. Uvedené nedostatky filozofickej aktivity sa prejavovali aj v komplikovanom jazyku, v neraz tajuplných, zahmlených formuláciách, v nedostatočnej schopnosti komunikovať aj s niekym iným než medzi sebou, a to neraz dokonca len v oblasti vlastnej špecializácie. To všetko bolo príčinou stagnácie. Vo filozofickej činnosti bolo a je viac strnulosti, sociálnej pasívnosti a apologetiky jestvujúceho, než tvorivej revolučnej aktivity a konštruktívnej kritickosti.

* * *

V záujme prekonania uvedených i iných slabín a nedostatkov našej filozofickej aktivity a posilnenia jej schopnosti byť aktívnou a činorodou silou nášho spoločenského rozvoja v súčasnej prestavbovej etape treba, aby sa výraznejšie prejavovala v týchto základných formách:

1. Ako *kvintesencia doby*, t. j. ako filozofické „steoretičtenie“, zvýznamnenie a ozrejmienie našej doby, objasnenie dialektiky socialistickej spoločnosti na súčasnom stupni jej rozvoja, jej podstaty a hlavných cieľov, a najmä postavenie, možnosti, a úlohy človeka ako jej subjektu, hybnej sily a najvyššieho cieľa spoločnosti. Zvláštny dôraz musí klásť na *svetonázorové* ozrejmienie podstaty prestavby a urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja. Filozofia musí hlbšie skúmať spoločnú

realitu našej doby i dialektiku jej rozvoja a v pravý čas účinne reagovať na jej aktuálne problémy z hľadiska jej humánneho potenciálu a aktivizácie ľudského činiteľa. Musí pravdivo zobraziť človeka a ľudstvo tejto doby, ukazovať, čo sa v nej s človekom udialo, deje a bude diať, pripravovať ho na riešenie náročných úloh dneška a ešte náročnejších úloh zajtrajška v boji o seba, vytvárať filozofický základ nového myslenia. To je vari najvýznamnejšia súčasná sociálno-politická objednávka na filozofiu, aby sa aktívne zúčastňovala na hlbokom, komplexnom poznaní spoločnosti, v ktorej žijeme, človeka tejto spoločnosti, spoločenskej a individuálnej psychológie ľudí, ich konkrétneho zložitého sveta so všetkými problémami.

2. Filozofia sa musí viac prejavovať ako filozofia *prakticko-činná, revolučno-kritická, bojovo-ofenzívna*, nielen ako filozofia sveta, ale najmä ako filozofia o ľuďoch tohto sveta, filozofia ľudí a pre ľudí, filozofia premeny sveta ľuďmi i sebaapremeny ľudí ako uvedomelých tvorcov dejín a budúcnosti. Veď filozofia vznikla a funguje ako produkt človeka, v záujme človeka a slúži človeku vo všetkých jeho prejavoch. Filozofia je skutočnou filozofiou len vtedy, ak je podstatou kultúry, ak funguje v rámci kultúry a reálne vplýva na život a prax ľudí, ak pomáha ľuďom zmysluplne, lepšie a krajšie žiť. Jedine takáto filozofia je schopná podrobiť ekonomické, vedecko-technické, politické a iné aktivity a opatrenia prísnej humanistickej expertízy, odhaliť ich ľudský zmysel a ľudské zameranie, vytvoriť teoretickú pozíciu pre úspešný zápas s idealizmom a vulgárnym materializmom, abstraktným akademizmom i pozitivizmom, s technokratizmom, vulgárnym ekonomizmom a byrokratizmom. Len takáto filozofia môže plniť funkciu vplyvného podnecovateľa a mobilizátora tvorivej aktivity a revolučného činu, spájať vedeckú pravdivosť so sociálnou spravodlivosťou, humanizmom, dobrom a krásou, plniť funkciu svetonázorového kompasu v živote ľudí. Rozvoj filozofie ako prakticko-činnnej filozofie a kvintesencie doby predpokladá, aby filozofi žili s dobou, boli na úrovni jej potrieb a úloh a aktívnymi účastníkmi dejinných zápasov. Filozofi môžu dobu spoluformovať a ľud učiť len za predpokladu, že sa dokážu dobou inšpirovať a od ľudu učiť. Na človeka možno pôsobiť len „poľudštenou“ filozofiou, filozofiou, ktorú môže človek pochopiť a „stráviť“.

3. Zvýšenú pozornosť treba venovať prejavu filozofie nielen ako *vedeckej, ale i ako vyučovacej disciplíny*. Rozvoj filozofie ako vyučovacej disciplíny predstavuje aktuálnu a náročnú úlohu. Aj tu je hlavným predpokladom jej plnenia hlbšie spojenie výuky filozofie s problémami života a praxe. Adekvátne spojenie výuky filozofie s aktuálnymi problémami života a praxe musí preniknúť všetky súčasti a úrovne pedagogického procesu; týka sa to vypracovania kvalitnej učebnice a učebných pomôcok, prestavby učebných plánov a osnov, a prirodzene, kvality samotnej výuky. To všetko súvisí s kvalitou učiteľských zborov i jednotlivých učiteľov. Jestvuje veľa nedostatkov aj vo vzťahu učiteľ-študent.

Neviem, či by sme nemali viesť viac filozofických rozhovorov so študentmi, zasväcovať ich viac do tvorby filozofie a rozvoja filozofického myslenia, než sa orientovať na to, aby sa odovzdávali hotové filozofické poznatky a ich kontrola formou skúšania. Nepodľahli sme často predstave, že študenti sú pre školu a pre nás učiteľov a nie my a škola pre nich? Vyvolávame u študentov dostatočný záujem o štúdium filozofie, alebo ich viac odradujeme od štúdia a zameriavame sa na to, ako ukončiť proces výuky filozofie nejakou známkom? Zrejme treba aj do vzťahu učiteľ-poslucháč vniesť viac demokracie, ľudskosti a menej filozofického pózerstva a exhibicionizmu. Tieto úlohy i rozvoj filozofie ako vyučovacej disciplíny by mali byť v prvom rade vecou predstaviteľov školskej filozofie, vecou filozofov-učiteľov. Ukazuje sa potreba novej koncepcie výuky filozofie. Kozmetické úpravy jestvujúceho systému nemôžu viesť ku kvalitatívnej zmene, či k podstatnej prestavbe. Výukou filozofie, najmä na vysokých školách, pôsobíme na budúcich odborníkov, politických, hospodárskych a kultúrnych činiteľov. V tejto súvislosti vystupuje do popredia potreba zvýšiť svetonázorovú výchovu. Posilnenie tejto stránky výuky filozofie neznamena oslabenie výuky filozofie ako vedeckého systému; ide o vyváženosť jej vedeckého a svetonázorového aspektu, jej vedeckého a humánneho rozmeru, ide o oslabenie prebytočného scientizmu vo výuke filozofie a o posilnenie jej sociálnej funkcie. Zlé pôsobenie na študentov v procese výuky filozofie vyvoláva negatívny vzťah k filozofii vôbec a k jej významu pre život a prax zvlášť.

Osobitnou záležitosťou je úroveň a kvalita výuky filozofie vo večerých univerzitách marxizmu-leninizmu a v rozličných formách stranického vzdelávania. Ide o veľmi vážnu otázku, ktorá sa týka najmä nás filozofov, a preto nemôžeme byť k nej ľahostajní.

4. Žiada sa prehodnotiť aj tie názory na *predmet filozofie*, podľa ktorých sa filozofia interpretuje len ako veda skúmajúca najvšeobecnejšie zákony vývoja prírody, spoločnosti a myslenia, aby potom na základe ich poznania vytvorila celistvý obraz o svete. Táto interpretácia orientuje filozofickú aktivitu predovšetkým na skúmanie objektívnych zákonov a na kategoriálno-pojmový filozofický systém, v ktorom je obraz sveta vyjadrený. Zanedbáva sa často podstatný rozdiel medzi zákonmi prírody, spoločnosti a myslenia, špecifikum sa stráca vo všeobecnom. Zdá sa, že už tu je jedna z príčin toho, že filozofická problematika sa neraz redukuje na jednostrannú problematiku dialektického materializmu, ktorý sa izoluje od historického materializmu, alebo sa tento interpretuje len ako aplikácia dialektického materializmu na spoločnosť. Oslabuje sa tak chápanie historického materializmu ako sociálnej filozofie marxizmu-leninizmu a jej hlavného predmetu, ktorým je človek, jeho vzťah k svetu a jeho sociálna aktivita. Metóda od abstraktného ku konkrétnemu sa zveličuje, a neraz absolutizuje, a pokladá sa za najvýznamnejšiu metódu filozofie. Kategoriálne modelovanie reality a praxe sa v uvedenom referenčnom systéme neraz jednostranne, niekedy až

v podobe scholastickej hry, uprednostňuje pred zidealizovaním konkrétnej reality a praxe. Preto sa neraz systémová analýza zákonov a kategórií dostáva do popredia pred analýzu skutočných problémov života a praxe, stereotyp a schéma pred živou dynamickou realitou. Tým sa oslabuje aj konkrétne-historický prístup k dynamickej realite. Historicky sa meniaci spoločenská realita, dynamický spoločenský systém si vyžaduje iný prístup k jeho teoretickému zobrazeniu, než ktorý poskytuje logická systémová metóda. V konkrétnej historicky sa meniacej spoločenskej realite je aj veľa nesystémového, nezákonného, neplánovitého a neočakávaného. Kategórie a pojmy vystupujú do popredia z hľadiska ich všeobecnosti a systémovej konzistentnosti a menej z hľadiska ich konkrétneho dynamického a protirečivého obsahu a v tejto podobe sa zdajú takmer „večnými“ konštantami. Pri tomto prístupe sa, napríklad, jestvujúce, v praxi vzniknuté historické a dočasné formy prejavu a rozvoja spoločenskej skutočnosti a praxe javia, a potom aj pokladajú za všeobecne platné a „večné“. Či sa tak nestalo napr. v prípade historicky dočasných foriem a zásad rozvoja a riadenia našej spoločnosti, ktoré sa začali pokladať za trvale platné? Marxovo skúmanie spoločnosti na základe revolučno-kritickej analýzy je aktuálne v tom, že Marx nepracuje akousi absolútnou metódou a metodológiou, ktorá by stála nad realitou dejinného pohybu, ale vedome volí špecifický spôsob, ktorý zodpovedá špecifike skúmaného predmetu, štruktúre a dynamike hmoty, ktorú skúma.

Našou kritikou jednostranného systémového metodologizmu nechceme podceňiť metódu postupu od abstraktného ku konkrétnemu, ani kategoriálne modelovanie reality. Veď bez ich používania by sme sa nemohli ani filozoficky, ani teoreticky a vedecky zmocniť reality a praxe. Ide o ich správne miesto, možnosti a funkcie pri osvojení reality a praxe človekom. Pri jednostrannom filozofickom poznávaní sveta ako celku, pri hypertrofii teórie systému, logiky a metodológie ako najvýznamnejšej záruky vedeckosti filozofie, konkrétna spoločenská realita a revolučná ľudská prax neraz vystupujú ako abstraktné kategórie bez konkrétneho obsahu a nositeľa. Sila marxisticko-leninského pojmového myslenia je v tom, že celý kategoriálne-pojmový systém je zakorenený v matérii konkrétnych dejín, v dynamickej spoločenskej skutočnosti a v praxi jej premeny a je ňou neustále korigovaný. Východiskom myslenia o spoločenskej realite nemôže byť teoretický systém a od neho odvodená systémová metodológia, ale vnútorne diferencovaná celistvosť, jednota rozmanitosti, vzájomná súvislosť a podmienenosť i protirečivosť rozmanitosti jednoty, historická dynamika spoločenskej reality a praxe.

V tieni zákonov, celkového obrazu sveta, systému kategórií, metodológie a pod. sa rozplýva aj samotný človek ako tvorivý a činorodý subjekt. Tým sa zároveň vo filozofii dostáva do pozadia ľudský potenciál filozofie. Človek sa javí ako doplnok celosvetovej a celospoločenskej nevyhnutnosti vo forme jej „obslužného personálu“. Filozofii však nejde

a nemôže ísť len o skúmanie najvšeobecnejších zákonov vývoja prírody spoločnosti a myslenia, o vytváranie celistvého obrazu sveta, ale aj, ba predovšetkým, o skúmanie dialektiky človeka a sveta, a najmä o skúmanie postavenia, možností a boja človeka o seba vo svete, so svetom, i so samým sebou prostredníctvom konkrétnej triedno-historickej praxe. Pri takto vymedzenom predmete filozofie sa do popredia filozofickej pozornosti dostáva tvorivá a slobodná aktivita človeka. Ide o zásadný obrat filozofie k človeku nielen ako k predmetu pozornosti a objektu starostlivosti, či dokonca prostriedku ekonomiky, politiky a pod., ale ako k najvyššiemu cieľu a zmyslu všetkého socialistického úsilia, k človeku ako slobodnej individualite, tvorivého subjektu a všestranne sa rozvíjajúcej a realizujúcej osobnosti. Tento obrat či návrat k človeku nemá nič spoločné s romantickou koncepciou „návratu k človekovi“ v jeho pôvodnej prírodnej primitívnosti a nemennosti, ani v jeho viazanosti na tradičné kmeňové, náboženské, nacionálne a iné pospolitosti a pod., ktoré by sa mohli zdať vznešené v porovnaní s človekom v buržoáznom priemyselnom svete, v ktorom vládne zhodnocovanie kapitálového bohatstva ako samoúčelu a ľudský život je len vedľajším produktom kapitálovej praxe a je ňou sprostredkovaný. V súčasnosti ide o obrat k človeku, ktorý zodpovedá prestavbovým úlohám, požiadavkám a nárokom. Tento obrat je spojený so socialistickým osvojením spoločenského vývoja, ktorý dynamizuje nielen hranice subjektu, ale aj objektu a zaručuje všeobecný rozvoj a spoločenskú sebarealizáciu človeka. Ľudský aspekt filozofie vnáša do filozofickej aktivity antropologicko-činnostný a s ním spojený sociálno-politický, ale aj kultúrny, etický a axiologický rozmer. Taká je podstata marxisticko-leninskej filozofie, jej predmetu a funkcie. Zohľadnenie tejto skutočnosti znamená najlepší prostriedok na eliminovanie jednostrannej orientácie filozofie na problematiku dialektického materializmu, na prekonanie ideovej pozície, ktorá prehliada človeka ako individualitu, subjektivitu a osobnosť a často vylučuje zo skúmania zákonitého vývoja sveta i spoločnosti alebo redukuje na bezvýznamnú neosobnostnú časť celku. Pripomeňme ako príklad rozšírenú tézu o podriadenosti záujmov jednotlivcov záujmom celospoločenským, ktorá sa dostala aj do významných dokumentov. Táto subordinácia jednotlivca a jeho záujmov pod celok oslabila dialektiku jednotlivca a spoločnosti, individuálnych a celospoločenských záujmov a takisto oslabila rozmer individuality, subjektivity a osobnosti i tvorivosti jednotlivcov. V dôsledku tohto postupu sme sa viac orientovali na typy ľudí a ich zákonitý rozvoj ako na ich individualitu, subjektivitu a osobnosť, viac na objektívne podmienky ako individuálno-subjektívny svet ľudí, viac na ich výchovu ako seba výchovu, viac na ich riadenie zvonku ako na ich tvorivú aktivitu a sebariadenie a pod. Preto sa do veľkej miery rozrástol normatívny direktívno-manipulačný prístup k jednotlivcom z pozície socialistického ľudského typu, modelu, spoločenského záujmu a cieľa atď. Zodpovedajúco sa nedoceňoval, ne-

rozvíjal individuálny duchovno-psychologický svet ľudí a s ním súvisiace problémy osobnej etiky, cti, hrdosti, ľudských práv a slobôd. V nebezpečnej miere sa k človeku pristupovalo z pozície intelektuálno-systémového a ideologického doktrínárstva, ktoré sa opieralo o intelektuálny a ideologický dogmatizmus. Pred konkrétnou analýzou konkrétnych ľudí s konkrétnymi problémami a starosťami sa neraz uprednostňovala abstraktná systémová a typová analýza a abstraktné typové myslenie z pozície všeobecnej metodológie zafarbenej schematizmom, scholastikou, dogmatizmom a stereotypom. Mnohostranná zložitá a vnútorne protirečivá dynamická spoločensko-ľudská realita, najmä jej sociálno-psychologická stranka sa dostala do pozadia pozornosti. Odchýlka od typu, modelu a amorfnej masovosti, spolu s prejavom individuálneho, samostatného a tvorivého názoru a postupu sa pokladalo skôr za niečo negatívne ako pozitívne a neraz aj za nesocialistické. Na tejto pôde sa rozvíjal typ protiindividuálneho kolektivismu so svojím metafyzickým protipólom — protispoločenským individualizmom. Aj spoločenské zákony a ich pôsobenie sa neraz vysvetľovali objektivisticky a fatalisticky, bez zreteľa na ich subjektovo-objektový charakter a ľudský rozmer. Proti týmto jednostranným pohľadom na zákony a zákonitý vývoj, vyskytujúcim sa najmä mimo filozofie, sme žiaľ, dostatočne a účinne nebojovali. Tým sa stávalo, že sme nepochopili a dostatočne nevyužívali živú ľudskú dušu historického materializmu ako sociálnej filozofie marxizmu-leninizmu, ani dostatočne nebojovali proti takej interpretácii historického materializmu, ktorá ho redukovala na aplikáciu dialektického materializmu na oblasť spoločnosti. Analýza spoločnosti z pozície takto chápaného historického materializmu strácala zo zreteľa závažné sociálne a ľudské otázky. Netreba sa čo diviť, že sa potom objavovali pokusy riešiť tieto otázky mimo historického materializmu a vedy, z pozície antiscientistickej, antropologizujúcej a psychologizujúcej teórie osobnosti, subjektivity, individuality alebo z pozície umenia a pod., akoby filozofia nebola schopná tieto otázky aj s vedeckou náročnosťou riešiť.

5. Významnou formou prejavu a rozvoja filozofie, ktorá v súvislosti s prestavbou vystupuje do popredia, je *rozvoj a fungovanie filozofie ako teoreticko-metodologickej bazálnej súčasti ucelenej teórie marxizmu-leninizmu*, ktorá je teoreticko-ideovým základom a nástrojom revolučnej, socialistickej a komunistickej praxe. Prostredníctvom tejto formy prejavu a fungovania je filozofia priamo prepojená na politickú ekonomiu a vedecký komunizmus i na politiku strany a reálne ekonomické a politické procesy a aktivity. Je síce paradoxom, ale predsa len neradosťou skutočnosťou, že užšie kontakty než s politickou ekonomikou a vedeckým komunizmom má naša filozofia s prírodnými a inými spoločenskými vedami. To nie je dobre. Tu sú hlavné príčiny nedostatočného funkčného prepojenia filozofie na politiku, ekonomiu a ideológiu. Pretože táto potreba musí byť uspokojená a zodpovedajúca filozofická erudovanosť pri nej absentuje, stretáme sa neraz s náhradným uspokojením.

jovaním tejto potreby. Zdá sa, ako by sme nechápali, aké vďačné problémy pred filozofiu kladie oblasť ekonomiky a politiky a aký podnet pre rozvoj filozofie tieto problémy predstavujú. Jedným z najslabších miest našej filozofie je nedocenenie tohto faktu. Preto ani zasahovanie filozofie do súčasného politického a spoločenského diania, do reálnych spoločensko-politických procesov a problémov nie je na náležitej úrovni. V tomto smere väčšiu aktivitu vyvíja umelecko-literárny front než náš filozofický front, hoci filozofia je kompetentnejšia systémovo a kvalifikovane zasahovať do týchto problémov.

* * *

Aké sú základné okruhy problémov, ktoré pre nás vytyčuje etapa prestavby a na ktoré bude musieť filozofický front, jeho pracovníci i pracovníci sústrediť cieľavedomejšiu prácu, intenzívnejšiu i plánovitejšiu pozornosť?

1. Je to predovšetkým analýza reálnych procesov rozvoja socialistickej spoločnosti s cieľom vytvoriť *všeobecný teoreticko-ideový a metodologický základ prestavby našej spoločnosti*. Ide o posilnenie koncepcnosti, programovosti a perspektívy prestavby, ako aj o formuláciu metodologických prostriedkov riešenia jej protirečení. Dnes vo zvýšenej miere je pre filozofiu aktuálna a inšpiratívna Leninova myšlienka o teórii, že jej hodnota je v presnom vyjadrení „všetkých protirečení, ktoré sa vyskytujú v živote“ (2, s. 721). Protirečenia v spoločnosti sú sprostredkované spoločenskými záujmami, bojom starého s novým, progresívneho s regresívnym. Staré a regresívne v socialistickej spoločnosti nie je však len to, čo tu zostalo z predchádzajúcej buržoáznej spoločnosti: mnohé aj v socialistickej spoločnosti, čo ešte včera bolo nové a fungujúce, stalo sa prežitým a brzdou pokroku. Analýza procesu premeny nového, progresívneho a prosocialistického na staré, konzervatívne a nesocialistické v živote socializmu sa musí viac dostať do pozornosti filozofie. Bez toho nie je socializmus schopný poznať sám seba.

2. Druhým okruhom problémov je *problematika človeka ako subjektu, individuality a osobnosti*, problematika človeka, pre ktorého, povedané slovami A. N. Jakovleva, je typický „kult práce, kult mysle, kult zdravého úsudku a kult zodpovednosti“. S tým súvisia filozofické problémy ľudského faktora, demokracie, slobody, etiky, axiológie, estetiky, ale aj ľudských a občianskych práv a slobôd, úcty k osobnosti každého človeka, atď. Netreba osobitne zdôrazňovať, že nejde o problémy ako také, ale o konkrétneho človeka v konkrétno-historických formách jeho životného a činnostného prejavu, teda o človeka ako výrobcu, občana, spotrebiteľa, zákazníka, člena rodiny, o človeka-bojovníka, tvorcu svojho osudu a šťastia, neoddeliteľne spojeného s osudom a šťastím druhých ľudí. Preto aj problémy slobody, etiky, axiológie, estetiky a pod. vystupujú ako problémy konkrétnych ľudí, ich života, myslenia,

konania, správania a pod., a to najmä z hľadiska ich činnostného aspektu. Do popredia pozornosti vystupuje skúmanie prostriedku a foriem, aktivizácie človeka, využívanie jeho tvorivých síl vo všetkých sférach života spoločnosti, ale aj zmyslu jeho života a činnosti, systému a hierarchie jeho potrieb, hodnôt a cieľov, a jeho formovanie ako tvorcu dejín i seba samého. Ide aj o skúmanie dialektického prelínania problémov človeka na úrovni ľudského rodu (globálne, všeľudské problémy, súvisiace s prežitím a humánnou perspektívou ľudstva) s problémami jednotlivých ľudí a sociálnych skupín. Zatiaľ čo sme problematike kolektívnosti a socializácii človeka venovali značnú pozornosť (aj keď pri tom vznikali rôzne zjednodušenia a deformácie), tak voči problematike individuálnosti a individualizácii človeka máme značné dlžoby. Je známe, že váha individualizácie človeka (v rámci a prostredníctvom spoločnosti a v jednote s kolektivizáciou človeka) historicky vzrástla, a to s rozširovaním jeho autonómie v spoločnosti. V socializme má individuálnosť človeka dosiahnuť historicky najvyšší stupeň. Proces individualizácie má tu svoje špecifické črty i protirečenia. Nie je však oslobodený ani od rozličných deformácií. Neraz sa individualizácia mení na protispoločenský egoistický individualizmus, ktorý sa veľmi často prejavuje v inštrumentálnom vzťahu k iným ľuďom, k spoločnosti, i k práci. Práca, spoločnosť, iní ľudia vystupujú ako nástroj uspokojovania osobných potrieb, a nie ako zdroj radosti, spokojnosti i zmysel života a činnosti. Bude sa musieť veľmi premyslene a dôrazne vyrovnávať s nebezpečnou mierou inštrumentálnosti medziľudských vzťahov, s prejavmi nového druhu narcizmu, rôznymi prejavmi sociálnej patológie, rastúcou stratou ideálov a záujmu o celospoločenské potreby a ciele.

V týchto súvislostiach sa vynára aktuálnosť problematiky vyjadrená pojmami ľudský faktor (činiteľ) a jeho psychologická prestavba. Ide o to, aby sme pojem ľudský faktor neinterpretovali len úzko ekonomicke a inštrumentálne, t. j. ako nástroj plnenia úloh v ekonomike a iných sférach života spoločnosti, ale širšie, filozoficko-sociálne, t. j. v kontextoch s jeho humánnou podstatou, tvorbou dejín i seba samého. To platí aj o problematike individuálneho a spoločenského vedomia ako nevyčerateľného zdroja sociálnej energie. Zvyšovanie kvality vedomia, jeho zvedechovanie, zvyšovanie jeho kultúrnosti a humánnosti sa musí dialekticky spájať s premenou poznania na presvedčenie a presvedčenia na konanie ľudí. „Veľký význam získavajú problémy súvisiace s vnútorným svetom človeka“, zdôraznil A. N. Jakovlev, „lebo práve okolo týchto otázok sa odohráva najaktívnejší ideologický boj. Poľom neoraným, bohužiaľ, zostáva celá oblasť mravných filozofických problémov: keď sa človek začína zamýšľať nad „večnými“ trýznivými problémami zmyslu života, morálnej voľby a etického zdôvodňovania svojho konania, nežiada odpoveď väčšinou od profesionálnych filozofov-etikov“ (1).

Špecifickú pozornosť si vyžadujú otázky práce a človeka práce. Ide o realizáciu veľkého Marxovho projektu premeny práce z existenčnej

nevyhnutnosti na formu sebarealizácie a sebarozvoja a postupne na základnú životnú potrebu a hodnotu i najvýznamnejší zdroj radosti a spokojnosti. Ide najmä o otázky humanizácie, emancipácie a demokratizácie práce, ale aj vzťahu individuálnej a kolektívnej práce atď.

Rastie význam skúmania filozoficko-metodologických otázok vedecko-technického pokroku v jeho najširšom zmysle slova. Ide o otázky vzťahu človeka a techniky, o pozitívne prekonanie tendencie k jednostrannému technokratizmu: ide o to, aby sa aj v tejto oblasti presadzovalo myslenie z pozície potrieb rozvoja človeka. Otázku treba formulovať takto: akú vedu, techniku a technológiu treba pre človeka a do rúk človeka, a nikdy nie' akého človeka treba pre vedu, techniku a technológiu.

3. Čoraz viac však vystupujú do popredia pozornosti aj *otázky vlastného filozofického sebauvedomenia, sebaorganizácie a sebariadenia* na báze dobrého informačného systému a filozofickej „databanky“ i boja o seba a vlastnú autoritu, najmä na základe hlbšej demokratizácie filozofických aktivít, inštitúcií, organizačných foriem filozofie i zvýšenia vedeckej etiky. Filozofiu nestačí len rozvíjať, ale treba ju aj zodpovedajúco propagovať a vnášať do povedomia, myslenia a konania širokej verejnosti. V tomto smere možno a treba oveľa viac urobiť, ako sa robí. Mnoho tu môže urobiť najmä filozofická esejistika, ktorú akosi недоceňujeme, aj keď by sa jej mohlo venovať dosť talentovaných a erudovaných autorov. Ťažko môže mať jednotlivé filozofické pracovisko či filozof trvalú autoritu, ak túto autoritu nebude mať filozofia ako celok. Zdá sa, že táto zodpovednosť sa skôr oslabil, ako posilnila. A to nie je pre filozofiu dobre. Nemôže v nej ísť o to, čo, kto vo filozofii a pomocou filozofie získa pre seba, teda o sledovanie vlastného dobra, ale o to, čo sa urobí pre dobrú filozofiu. Touto kritickou poznámkou nechceme oslabiť a už vôbec nie poprieť fakt, že tvorivá filozofická produkcia je organicky a neodlučne spätá s osobnosťou a kreatívnou schopnosťou filozofa, má individuálno-osobný rozmer, ktorý treba všestranne podporovať. Zrejme sa budeme musieť zamyslieť aj nad tým, ako k osvedčeným formám práce v riadení filozofického frontu zavedieme nové formy práce, ktoré by viac aktivizovali filozofický front a organickejšie ho prepojili na rozličné formy a problémy spoločenskej praxe, najmä na politiku strany. Viac pozornosti budeme musieť venovať aj reprezentatívnomu zastúpeniu filozofie a filozofov v straníckych, štátnych, spoločenských a vedeckých inštitúciách.

Zdroje a rezervy zvýšenia produktívnosti a efektívnosti filozofie sú rozmanité. Spočívajú v zlepšovaní skladby filozofických kolektívov na jednotlivých pracoviskách, v kvalifikovanej tvorbe výskumných programov, v inovácii organizačných foriem výskumu a pod. Dôležité je však, aby sme v ľuďoch zmobilizovali celý ich tvorivý potenciál a získali od každého to, čoho je schopný. V tejto súvislosti vystupuje do popredia pozornosti potreba zvýšenej starostlivosti o mladých filozofov, o ich činnosť i celkovú aktivitu. Zrejme bude treba využívať aj také formy

pre ich aktivizáciu, ako sú konkurzné témy, odmeňovanie najlepších prác a pod. Veľká rezerva je v aktivizácii tých filozofov, ktorí získaním hodnosti „kandidáta vied“ alebo docentúry akoby uspokojili svoje ambície a o ďalší profesionálny rast i o vedeckú filozofickú tvorivosť neprejavujú dostatočný záujem.

*

Vo všetkých uvedených úlohách sa nezačína na „zelenej lúke“; mnoho pozitívneho sa už pri ich plnení urobilo. Je na čo nadväzovať; nároky a ciele dneška sú však veľmi vysoké, nevystačíme s doterajšou náročnosťou, ani s doterajším štýlom práce.

Domnievame sa, že dosiahnutie úspechov pri riešení nastolených problémov a vytýčených úloh v oblasti našej filozofie súvisí významne s rozvojom koncepcnej kritiky a kritickosti, ale aj sebakritiky a sebakritickosti v našej práci. Bez toho nemôže naša filozofia a filozofi získať zodpovedajúce sebaopoznanie a zaujať aktívnejšiu pozíciu v živote našej spoločnosti, ani sa dosť úspešne rozvíjať. Možno povedať, že kritika je kvintesenciou duchovného života spoločnosti, ukazovateľ jej intelektuálneho a mravného rozvoja, činný aktívny nástroj hľadania pravdy. Treba kriticky i sebakriticky zhodnotiť to, čo sa urobilo vo filozofii, čo sa v nej robí a čo sa projektuje do budúcnosti. V tejto súvislosti vzniká aj otázka, či by sa nemal na spôsob literárnej kritiky sformovať v rámci filozofie kriticko-analytický filozofický žáner, ktorý by disponoval vysokou profesionálnou úrovňou a kvalitou. Treba otvorene konštatovať, že kritickosť našej filozofie sa v posledných rokoch viac oslabila ako upevnila a rozvinula. Možno to dokumentovať na filozofických, knižných i časopiseckých publikáciách i kandidátskych a doktorských prácach. Ak sa kritickosť objavuje, tak viac vo vzťahu k našim ideovým protivníkom, čiastočne k filozofickému dedičstvu, ale iba ojedinele a nedostatočne k našej spoločenskej i filozofickej realite a projekcii jej budúcnosti. Vyznačuje sa viac osobným než vecným tónom a zámerom. Orientuje sa viac na hľadanie slabých ako silných stránok kritizovaného objektu a autora, viac na odhaľovanie nedostatkov ako na hľadanie pravdy. Treba však povedať, že sa nevytvárala ani vhodná spoločenská atmosféra pre kritiku a pre jej podnecovanie a organizovanie. Nie je dobré, ak kritika a kritici sú zo známych dôvodov vnímaví a blahosklonní k „mocným“, ale o to menej vnímaví a blahosklonní k slabým, ešte sa len rozvíjajúcim autorom. A predsa nič tak naša filozofická aktivita nepotrebuje ako diskusia s kritickým a sebakritickým ovzduším, ako diskusia so súťažiením ideí, názorov, postojov, prístupov, v ktorých sa jestvujúca pravda nestráca, ani neoslabuje, ale bráni a posilňuje a zároveň sa rodí pravda nová. Skutočná marxisticko-leninská kritika potrebuje a predpokladá nielen vysoký odborný profesionalizmus, ale aj veľa mrávnosti, odvahy, i kritické umenie. Málo pozornosti venujeme

kritickej analýze našej vlastnej filozofickej produkcie. Neraz sa zdá, že viac poznáme a kriticky analyzujeme zahraničnú filozofickú produkciu ako vlastnú.

V záujme rozvoja filozofickej kritiky treba venovať zvýšenú pozornosť formám realizácie kritiky, najmä recenziám a tvorivým diskusiám a vstupným, priebežným a záverečným oponentúram. Tieto formy kritickej aktivity treba aj zodpovedne materiálne i morálne podnecovať a hodnotiť. Ako vyzerá väčšina recenzií? Vyzerá skôr ako informácia, apologetika a propaganda danej publikácie, než skutočne analyticko-hodnotiaca recenzia. Lepšie to nie je ani s realizáciou filozofickej kritiky v tvorivých diskusiách.

Kritika nie je samoučelná, nemá cieľ sama v sebe, je prostriedkom hľadania toho, čo je v kritizovanom diele novátorské a perspektívne, aj keď nie v zmysle dokonalosti. Skutočná a efektívna kritika má a musí byť predovšetkým na úrovni silných stránok kritizovaného diela, pretože len z tejto pozície možno odhaliť a objasniť i slabé stránky a nedostatky. Takáto kritika je konštruktívna a vysoko mravná, neznehodnocuje a „nehanobí“, ale povzbudzuje a podnecuje. Predpokladá aj kritiku kritiky. Takáto kritika vyvoláva aj pozitívny vzťah kritizovaného autora ku kritike a kritikovi i rozvoj sebakritiky. Nemožno však zabúdať, že aj kritika s najlepším úmyslom je len ľudskou kritikou, kritikou človeka; preto ju nemožno preceňovať a čakať od nej viac než môže dať. Takto by ju mala brať a hodnotiť aj verejnosť, a najmä rozličné vydavateľstvá a redakcie, ktoré by mali skončiť napr. so zatajovaním recenzentov rukopisov. Tak ako pozitívna a blahosklonná kritika neurobí zo slabého diela vynikajúce, ani negatívna a osobná kritika neznehodnotí hodnotné dielo, i keď autorovi môže spôsobiť mnoho osobných nepríjemností.

Ak má filozofia plniť svoju kritickú funkciu voči súčasnej vede, technike, umeleckej kultúre, ale aj voči spoločnosti a praxi jej rozvoja a najmä voči sebe samej, musí posilniť a zaktivizovať a zefektívniť vlastný imanentný kritický rozmer.

Kritická, najmä recenzná a oponentská aktivita by nemala byť doménou neskusených, ale najskúsenejších a renomovaných filozofov s vysokou filozofickou kultúrou. Zatiaľ tomu tak, žiaľ, nie je. Práve tí najkvalifikovanejší filozofi venujú recenziám nedostatočnú pozornosť.

Domnievam sa, že hlavný kľúč k zvýšeniu aktivity, kvality a účinnosti filozofickej kritiky a kritickosti marxisticko-leninskej filozofie je vo zvýšení kvality a kultúry filozofického myslenia a filozofickej tvorby vôbec, najmä jej imanentného kriticko-revolučného rozmeru. Ako ukázali už klasici marxizmu-leninizmu, podstatou tejto filozofie je kriticko-revolučný duch. Práve on je najvýznamnejšou hybnou silou rozvoja filozofie a základom jej kritickej funkcie i k sebe samej. Z toho vyplýva, že v záujme skvalitnenia a zefektívnenia kritickosti filozofie, treba v prvom rade rozvíjať kritickú filozofiu, a nie kritický žáner vo

filozofii. Kritickosť filozofie je výbornou a nenahraditeľnou školou filozofického myslenia, konania a filozofickej kultúry vôbec. Treba ju uplatňovať a rozvíjať nielen vzhľadom na produkty filozofickej aktivity, ale vzhľadom na všetky štádiá a formy filozofickej tvorivej aktivity. Oslabovať alebo zanedbávať imanentný kritický rozmer marxisticko-leninskej filozofie, jej zmysel pre kritiku znamená oslabovať a zanedbávať jej najvýznamnejšiu hybnú silu jej rozvoja a preverovateľa filozofickej aktivity a jej produktov. Pretože naša filozofia dostatočne nerozvinula svoju kriticko-revolučnú podstatu, nestala sa dostatočne pripravenou ani pre uplatňovanie kriticko-revolučného prístupu k problémom života a praxe našej spoločnosti a jej vývoja a k predstavbovým problémom našej spoločnosti zvlášť. Preto je viac mimo ako v centre predstavbových procesov. To, že sme my filozofi nedokázali výraznejšie plniť avantgardnú úlohu v rozvoji predstavbovej kultúry a kultúrnosti, v spoločenskom povedomí i v intelektuálnom rozvoji našej spoločnosti, nás musí mrziť a zároveň mobilizovať, aby sme si v tomto smere čím skôr svoje dlžoby splnili.

LITERATÚRA

1. Kommunist 1987, č. 6.
2. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 4. Bratislava 1960.